

Фіалка М. І.<https://orcid.org/0000-0001-5599-3335>

Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут»

ЗЛОЧИННІСТЬ І КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ У СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

У статті здійснено теоретико-криминологічний аналіз співвідношення понять «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність». Актуальність дослідження зумовлена тим, що у криминологічній літературі, кримінально-правових дослідженнях і прикладній правоохоронній практиці ці поняття часто використовуються поряд із категоріями «кримінальне правопорушення», «кримінально протиправна поведінка», «злочинна діяльність», «кримінальна практика», однак їхні змістовні межі не завжди розкриваються послідовно. Обґрунтовано, що злочинність є ширшою криминологічною категорією, яка характеризує соціально обумовлене, історично мінливе, масове кримінально-правове явище з його рівнем, структурою, динамікою, латентністю, детермінацією, територіальними проявами та соціальними наслідками. Натомість кримінально протиправна діяльність має переважно поведінково-процесуальний зміст і відображає цілеспрямовану, системну або організовану активність одного чи кількох суб'єктів, спрямовану на підготовку, вчинення, забезпечення, повторення або приховування кримінальних правопорушень. Установлено, що ототожнення цих понять звужує злочинність до сукупності діянь і водночас позбавляє кримінально протиправну діяльність її власного аналітичного призначення. Запропоновано розглядати кримінально протиправну діяльність як структурно-функціональний прояв злочинності, що дозволяє поєднати макрорівневий аналіз криминогенного стану із дослідженням конкретних кримінальних практик, способів, ролей, ресурсів і механізмів приховування. Доведено, що таке розмежування має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки різні рівні криминологічного аналізу потребують різних засобів запобігання: від впливу на загальні детермінанти злочинності до руйнування конкретних схем кримінально протиправної діяльності.

Ключові слова: злочинність, кримінально протиправна діяльність, криминологічна теорія, кримінальне правопорушення, кримінально протиправна поведінка, кримінальна практика, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Понятійний апарат криминології визначає межі наукового аналізу. Від того, як співвідносяться поняття «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність», залежить відповідь на питання, що саме досліджується: масове соціально-правове явище, окреме кримінальне правопорушення, поведінка особи або діяльнісний механізм певної кримінальної практики. У цій статті використовується написання «кримінально протиправна діяльність» без дефіса, оскільки йдеться про поєднання прислівника «кримінально» з прикметником «протиправна», а не про складний прикметник на зразок «кримінально-правовий». Кримінальний кодекс України (далі – *КК України*) визначає, які су-

пільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями, а кримінальна протиправність діяння встановлюється лише цим Кодексом [1]. Однак криминологічне пізнання не обмежується формальною юридичною межею діяння.

У сучасній криминології злочинність обґрунтовано розглядається як складна соціальна реальність, що не зводиться до механічного підрахунку зареєстрованих правопорушень [2, с. 8]. Водночас поняття кримінально протиправної діяльності дедалі частіше використовується там, де необхідно описати не одиничне діяння, а процес, схему, повторювану практику, рольову взаємодію або організаційне забезпечення кримінальної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських кримінологів, у яких злочинність розкривається як багатовимірне явище. У різні періоди розвитку української кримінологічної науки власні підходи до сутності, змісту, структури, детермінації, показників, соціальних наслідків та запобігання злочинності формували А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, А. В. Калініна, О. Г. Кальман, М. Г. Колодяжний, О. Г. Кулик, І. П. Лановенко, О. М. Литвинов, П. П. Михайленко, Ю. В. Орлов, Н. В. Сметаніна, В. О. Туляков, І. О. Христич, В. І. Шакун, С. С. Шрамко та інші вітчизняні дослідники.

Поряд із цим поняття «кримінально протиправна діяльність» досліджувалося значно менш системно, ніж поняття «злочинність». Безпосередньо або найближче до цієї проблематики зверталися А. А. Вознюк, А. О. Нікітін, О. В. Околіт, В. І. Павликівський, У. В. Терех, А. М. Ященко, а в суміжному аспекті кримінально-правової термінології, злочинної діяльності, злочинного впливу та організованих форм кримінальної активності – О. О. Дудоров, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, та інші науковці.

Водночас розробленість поняття «кримінально протиправна діяльність» залишається недостатньою. У наявних працях воно переважно аналізується у кримінально-правовому, правозастосовному або спеціально-прикладному контексті, тоді як його власне кримінологічне співвідношення з поняттям «злочинність» не дістало системного висвітлення. Саме ця обставина зумовлює потребу в окремому розгляді відповідного співвідношення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення кримінологічного співвідношення понять «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність» та обґрунтування доцільності їх розмежування. Для досягнення цієї мети необхідно: розкрити зміст злочинності як базової категорії кримінології; встановити ознаки кримінально протиправної діяльності; визначити їх спільні та відмінні риси; запропонувати модель їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочинність є родовою кримінологічною категорією. Її межі задаються кримінальним законом, однак її зміст значно ширший за сукупність складів кримінальних правопорушень. У криміно-

логічній літературі слушно підкреслюється, що злочинність повинна аналізуватися через рівень, структуру, динаміку, латентність, ціну, детермінацію та соціальні наслідки [3, с. 124]. Тому зменшення або збільшення кількості зареєстрованих правопорушень саме по собі ще не пояснює реальний стан криміногенної ситуації.

На нашу думку, кримінально протиправна діяльність має інше аналітичне призначення. Вона дозволяє описати не загальний стан злочинності, а спосіб її фактичної реалізації. У цьому сенсі вона пов'язана з діяльнісним рівнем кримінологічного аналізу: підготовкою, вчиненням, забезпеченням, повторенням, використанням результатів або приховуванням кримінальних правопорушень. А. А. Вознюк та А. О. Нікітін звертають увагу, що в КК України відповідний термін використовується в різних контекстах і не має чіткого законодавчого визначення [8, с. 197–198]. Для кримінології це означає необхідність не лише фіксувати нормативне вживання поняття, а й визначати його аналітичну функцію. Такий підхід узгоджується з висновком про необхідність розглядати кримінологічний об'єкт через конкретні ознаки, а не через абстрактне перерахування проявів [5, с. 241].

Не кожне кримінальне правопорушення є кримінально протиправною діяльністю у повному кримінологічному значенні. Оди́нчне, ситуа́тивне або імпульсивне дія́ння може бути кримінально протиправною поведінкою, але не завжди має ознаки діяльності. Діяльність передбачає внутрішній зв'язок між діями, певну мету, повторюваність або системність, використання способів, ресурсів і засобів. Саме тому в межах організованих або корупційних практик дослідники звертають увагу не лише на факт правопорушення, а й на інтерес юридичної особи, роль уповноваженої особи та організаційний контекст діяння [7, с. 121].

Злочинність і кримінально протиправна діяльність співвідносяться як явище і форма його поведінкового прояву. Злочинність охоплює масив кримінальних правопорушень, злочинців (кримінальних правопорушників), потерпілих, причини, умови, латентність і наслідки. Кримінально протиправна діяльність концентрує увагу на процесі, через який кримінальна активність організовується і відтворюється. Нами раніше підкреслювалось, що кримінологічна характеристика має фіксувати саме ті ознаки, які дозволяють пояснити об'єкт, а не лише формально його назвати [6, с. 166].

Для уточнення цього співвідношення доцільно виділити декілька критеріїв (Див. Таблицю 1).

Перший критерій стосується рівня узагальнення. Злочинність фіксує макрорівень криминологічної реальності, тому її аналіз має охоплювати не лише обліковані діяння, а й латентну складову, соціальні наслідки, потерпілих і реакцію державних інституцій. Н. В. Сметаніна обґрунтовує, що інформаційна модель злочинності повинна відображати кількісні й якісні параметри явища, а не лише юридичну реєстрацію діянь [3, с. 83]. Кримінально протиправна діяльність, навпаки, дає можливість перейти від загальної характеристики явища до аналізу конкретного процесу його реалізації.

Другий критерій пов'язаний із суб'єктом. Злочинність як соціальне явище не має єдиного суб'єкта, оскільки формується сукупністю індивідуальних, групових, організованих, випадкових і професійних кримінальних проявів. Кримінально протиправна діяльність завжди передбачає певного носія активності: особу, групу, організовану структуру, службову особу або уповноважену особу юридичної особи. Саме тому у працях, присвячених юридичним особам, діяльнісний аспект пов'язується не тільки з фактом правопорушення, а й з організаційним інтересом та використанням статусу уповноваженої особи [7, с. 122].

Третій критерій полягає у часовій і функціональній зв'язаності. Окреме кримінальне правопорушення може бути завершеним юридичним фактом, тоді як кримінально протиправна діяльність охоплює підготовку, пошук ресурсів, комунікацію між учасниками, вибір способу, безпосереднє вчинення діяння, використання результату і приховування слідів. А. П. Закалюк слушно пов'язував пізнання злочинності з аналізом її причинного комплексу та механізмів відтворення

[4, с. 142]. Цей висновок дозволяє стверджувати, що діяльнісний вимір необхідний саме для пояснення відтворення кримінальних практик.

Четвертий критерій має профілактичне значення. Якщо дослідник обмежується тільки поняттям злочинності, то він ризикує сформулювати занадто загальні заходи впливу. Якщо ж предметом аналізу стає кримінально протиправна діяльність, то можна конкретизувати точки запобіжного втручання: канали фінансування, документообіг, зв'язки між учасниками, способи легалізації результатів, інформаційні ресурси, корупційне прикриття. У наших попередніх дослідженнях наголошувалося, що криминологічна характеристика повинна бути придатною для пояснення і подальшого практичного використання, а не лише для опису окремих ознак [5, с. 242].

Отже, кримінально протиправна діяльність не підміняє поняття злочинності, а деталізує один із її найбільш важливих рівнів. Вона особливо необхідна для аналізу організованої злочинності, корупційних схем, економічних посягань, незаконних ринків, кіберзлочинності та інших сфер, де кримінальний результат досягається не однією дією, а послідовним процесом. Саме в таких випадках криминологічний аналіз повинен установлювати не лише факт правопорушення, а й логіку діяльності, її ресурсну базу, рольову структуру і здатність до відтворення.

Окремо слід урахувувати латентний вимір досліджуваного співвідношення. Злочинність може змінюватися у статистиці не тільки через реальне зростання або зниження кримінальної активності, а й через зміну виявлення, реєстрації, доступності потерпілих до правової допомоги або готовності повідомляти про подію. Кримінально протиправна діяльність у такій ситуації може не зникати, а переходити в інші способи, канали або

Таблиця 1

Співвідношення понять «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність»

Критерій	Злочинність	Кримінально протиправна діяльність
Рівень аналізу	Макросоціальне криминологічне явище, що має рівень, структуру, динаміку, латентність, детермінацію і наслідки.	Процес цілеспрямованих дій конкретних суб'єктів, пов'язаних із підготовкою, вчиненням, забезпеченням або приховуванням кримінальних правопорушень.
Обсяг поняття	Охоплює не лише діяння, а й осіб, потерпілих, умови, соціальні наслідки та реакцію інституцій.	Описує діяльнісний механізм кримінальної активності, її способи, ресурси, ролі та повторюваність.
Практичне значення	Дає підстави оцінити криминогенний стан суспільства, регіону чи сфери.	Дає підстави руйнувати конкретні схеми, канали забезпечення, зв'язки та форми приховування.
Співвідношення	Є родовою категорією.	Є структурно-функціональним проявом злочинності.

форми приховування. Тому нами вважається, що аналіз діяльності є необхідним доповненням до аналізу показників злочинності.

Важливим є і співвідношення досліджуваних понять із категорією кримінологічного портрета особистості злочинця (кримінального правопорушника). Якщо кримінологічна характеристика описує явище або його сегмент, то кримінологічний портрет концентрує увагу на типовому носії ознак [6, с. 166]. Кримінально протиправна діяльність у цьому зв'язку дозволяє поєднати обидва рівні: вона показує, як певний суб'єкт або група суб'єктів діє в межах конкретного кримінального сегмента, які ролі виконує, які ресурси використовує і як пристосовується до соціального контролю.

Не менш важливою є межа між кримінально протиправною діяльністю і ширшими антисоціальними практиками. Кримінологія не повинна включати до цього поняття будь-яку девіантну, ризикову або морально негативну поведінку, якщо вона не пов'язана з кримінально протиправним діянням. Водночас діяльність може охоплювати не лише закінчене правопорушення, а й підготовчі, забезпечувальні та приховувальні елементи, якщо вони функціонально спрямовані на кримінально протиправний результат.

Як видно з Таблиці 1, злочинність є ширшою категорією, а кримінально протиправна діяльність – одним із механізмів її існування. Такий підхід дозволяє уникнути двох методологічних помилок. Перша полягає у зведенні злочинності до суми кримінальних правопорушень. Друга – у надмірному розширенні поняття кримінально протиправної діяльності до будь-якої кримінально караної поведінки.

Практичне значення розмежування полягає в тому, що протидія злочинності та припинення кримінально протиправної діяльності мають різний масштаб. У першому випадку йдеться про вплив на соціальні детермінанти, інституційну спроможність, віктимізацію, правову культуру, економічні та територіальні чинники. У другому – про руйнування конкретних схем, каналів фінансування, ресурсного забезпечення, збуту, корупційного прикриття або приховування результатів. Саме тому сучасна кримінологія потребує поєднання макроаналізу злочинності із дослідженням конкретних кримінальних практик [3, с. 126].

Водночас кримінально протиправну діяльність не можна ототожнювати з будь-якою повторною кримінально протиправною поведінкою. Повторність є важливою, але недостатньою ознакою.

Необхідно встановити внутрішній зв'язок між діями, їх спільну спрямованість, використання певного способу або ресурсу, а також здатність відповідної моделі відтворюватися. Саме таке розуміння дозволяє відмежувати ситуативний рецидив від діяльнісної кримінальної практики.

На нашу думку, запропоноване співвідношення має значення і для кримінологічного прогнозування. Прогноз злочинності орієнтований на можливу зміну рівня, структури, динаміки та латентності. Прогноз кримінально протиправної діяльності повинен виявляти імовірність появи нових схем, способів, ролей, каналів забезпечення і форм приховування. Тому ці прогнози пов'язані між собою, але не є однаковими за предметом.

Додатково слід враховувати, що діяльнісний підхід допомагає пояснити розрив між формальною кваліфікацією діяння і його кримінологічним змістом. Одне й те саме кримінальне правопорушення може бути випадковим епізодом, а може бути елементом сталої схеми. Саме тому феноменологічний аналіз злочинності, на необхідності якого наголошують О. М. Бандурка та О. М. Литвинов [2, с. 10], має доповнюватися аналізом способу діяльності, а не зупинятися на юридичній назві правопорушення.

Це має значення і для оцінки статистики. Кількісні показники дають уявлення про обсяг зареєстрованої злочинності, проте не завжди показують, чи змінюється сама кримінальна практика. Н. В. Сметаніна справедливо пов'язує якісний аналіз злочинності з розкриттям її внутрішньої структури та соціальних наслідків [3, с. 125]. Кримінально протиправна діяльність у цьому аспекті є інструментом уточнення того, які саме практики стоять за статистичними одиницями.

Такий підхід корисний і для оцінки ефективності заходів протидії. Якщо після втручання зменшилась кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, але залишилися незмінними канали фінансування, документообіг, коло посередників або способи приховування, то кримінально протиправна діяльність може бути лише тимчасово пригніченою. Навпаки, руйнування діяльнісного механізму здатне дати довгостроковий профілактичний ефект навіть тоді, коли статистичні показники реагують із запізненням.

У підсумку кримінально протиправну діяльність можна визначити як кримінологічно значущий процес цілеспрямованої, системної або організованої активності одного чи кількох суб'єктів, спрямованої на підготовку, вчинення, забезпечення, повторення, використання результатів або

приховування кримінальних правопорушень, що має внутрішній зв'язок між діями та здатність відтворюватися в певному соціальному середовищі.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для висновку, що поняття «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність» не є тотожними. Злочинність є ширшою криминологічною категорією, яка характеризує масове соціально обумовлене кримінально-правове явище з його рівнем, структурою, динамікою, латентністю, детермінацією та наслідками.

Кримінально протиправна діяльність має більш вузький, процесуально-поведінковий зміст.

Вона відображає цілеспрямовану, системну або організовану активність суб'єктів, пов'язану з підготовкою, вчиненням, забезпеченням, повторенням або приховуванням кримінальних правопорушень.

Найбільш обґрунтованою є модель, за якою кримінально протиправна діяльність виступає структурно-функціональним проявом злочинності. Перспективним напрямом подальших досліджень є типологія кримінально протиправної діяльності за суб'єктом, сферою, рівнем організованості, латентністю та зв'язком із легальними інституціями.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.07.2026).
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. Право і безпека. 2015. № 3 (58). С. 6–10. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/107> (дата звернення: 01.07.2026).
3. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській криминології: монографія / за заг. ред. В. В. Голіної. Харків: Право, 2016. 192 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18106> (дата звернення: 02.07.2026).
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.
5. Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміна «криминологічна характеристика злочинності». Вісник Криминологічної асоціації України. 2015. № 1 (9). С. 237–246. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/73ac1d0d-fbdb-484b-a2c9-516c66230143> (дата звернення: 02.07.2026).
6. Фіалка М. І. Криминологічна характеристика та криминологічний портрет особистості злочинця: сутність та співвідношення понять. Вісник Криминологічної асоціації України. 2019. № 2 (21). С. 162–171. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/f9d02f94-dc3e-4811-bd5e-5dd87d1188bd> (дата звернення: 02.07.2026).
7. Яценко А. М., Павликівський В. І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом (war nexus): пропозиції удосконалення законодавства України та практики його застосування. Вісник Криминологічної асоціації України. 2024. Т. 31, № 1. С. 116–129. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.09>.
8. Вознюк А. А., Нікітін А. О. Терміни «кримінально протиправна діяльність» та «злочинна діяльність»: актуальні питання тлумачення і практики застосування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 195–208. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.29>.

Fialka M. I. CRIME AND CRIMINALLY UNLAWFUL ACTIVITY: PROBLEMS OF CORRELATION BETWEEN CONCEPTS IN CONTEMPORARY CRIMINOLOGICAL THEORY

The article provides a theoretical criminological analysis of the correlation between the concepts of crime and criminally unlawful activity. The relevance of the research is determined by the fact that criminological literature, criminal-law studies and applied law-enforcement practice frequently use these concepts together with the categories of criminal offence, criminally unlawful behaviour, criminal activity and criminal practice, while their conceptual boundaries are not always explained consistently. It is argued that crime is a broader criminological category describing a socially conditioned, historically variable, mass criminal-law phenomenon with its level, structure, dynamics, latency, determination, territorial manifestations and social consequences. Criminally unlawful activity, by contrast, has a predominantly behavioural and process-oriented meaning. It denotes purposeful, systematic or organised activity of one or several subjects aimed at preparing, committing, supporting, repeating or concealing criminal offences. The article establishes that identifying these concepts reduces crime to a set of acts and deprives criminally unlawful activity of its own analytical function. Criminally unlawful activity is proposed to be understood as a structural and functional manifestation of crime. This approach makes it possible to combine macro-level analysis of the criminogenic

state with the study of specific criminal practices, methods, roles, resources and mechanisms of concealment. The article proves that such differentiation has not only theoretical but also practical significance, since different levels of criminological analysis require different preventive measures: from influencing general determinants of crime to disrupting concrete schemes of criminally unlawful activity.

Keywords: *crime, criminally unlawful activity, criminological theory, criminal offence, criminally unlawful behaviour, criminal practice, crime prevention.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026